

"Xwēdōdah" in Eastern Sources; Ethnic or Religious Tradition?

Hamidreza Pashazanous*

Abstract

The term "Xwēdōdah" is one of the most important concepts of Zoroastrian jurisprudence, which is interpreted as consanguine marriage. Among the evidences related to the existence of this custom among some Iranians, there are Greek and Roman texts, which were explored by researchers. But the Greeks and Romans were not the only nations that mentioned this type of marriage between Iranians. Chinese, Buddhist, Japanese and Korean texts also have interesting information about xwēdōdah. The present article aims to examine the evidence related to xwēdōdah in these texts. Working on these sources gives us important results. First, the information of these texts can be divided into two categories. Part of this information includes reports that deal with this custom among Iranians and other ethnic groups of Iranian origin. The rest is related to Iranian immigrants in the Far East. The tomb inscription of Mǎ Shì (馬氏) in Cháng'ān (長安) is one of the main data that shows how consanguine marriage was practiced among Iranian immigrants in China. Secondly, according to these texts, xwēdōdah was a religious practice that did not only belong to Iranians, but was prevalent among most of the Aryans who followed the Zoroastrian religion.

Keywords: Ancient Iran, China, xwēdōdah, Mǎ Shì, Sū Liàng.

Introduction

Far Eastern texts and Greek, Roman, Armenian and Syriac classics along with Jewish, Christian, Islamic and Buddhist religious sources have always reacted to this custom.

* Assistant Professor of History and Iranian Studies, University of Isfahan, h.pasha@ltr.ui.ac.ir

Date received: 01/08/2022, Date of acceptance: 16/04/2023

The study of these traditions, especially in Greek and Roman texts, has always been of interest to researchers. Edward West (E. W. West) was among the pioneers of theorizing in this regard. His article in the 18th volume of the Sacred Books of the East collection was and still is of interest. In recent years, Prods Oktor Skjærvø's articles, especially his thoughtful article "Marriage ii. "Next of kin marriage in Zoroastrianism" in *Iranica encyclopedia* (Skjærvø 2013) and Jonathan Silk's article have helped a lot to understand the nature of the ritual in various sources (Silk 2008: 433-436). The present article aims to examine the evidence related to *xwēdōdah* in Chinese texts. The information related to *xwedodah* in the Far East sources can be divided into two parts, the first category is the reports that talked about this custom between Iranians and Aryans, and the second category is the information related to Iranian immigrants in China. The tomb inscription of Māshī in Chang'an and the report of Dara in *Nihon Shoki* are two examples of the practice of *xwedodah* among the few Iranians who migrated to China and Japan. Both of them were Zoroastrian and performed the holy custom of *xwedodah*. Ohrmazd and Amshaspandan are mentioned in the inscription of Mahwaš and on the other hand, it is reported in *Nihon Shoki* that the daughter or wife of Dara had a hand in composing poetry, the content of which was mixed with Zoroastrian elements. It should be hoped that further research in the sources of the Far East will lead to the identification of other Iranians who respected the custom of *xwedodah* and practiced it for "merit, felicity and happiness."

Materials & Methods

Due to a lack of comprehensive studies on *xwēdōdah* in the Chinese sources, the researcher must identify information on *xwēdōdah* from a variety of primary sources, including historical and archaeological, integrating them with modern studies.

Discussion & Result

The above researches are mainly based on the examination of Greek, Roman, Armenian, Jewish, Christian, Pahlavi and Islamic texts, and of course, a few of them have examined the reports of Chinese and Buddhist historians. The important point here is that the above researches emphasized that this custom was common in the geography of Iran and among some Iranians, and they did not pay attention to the fact that a comparative study of eastern sources with other sources shows that close-kin marriage is not unique to Iran and has been prevalent among many people of Aryan descent in Central Asia and India as well; and of course, eastern sources consider this custom

3 Abstract

among Iranians and Aryans as a religious and traditional practice of the religious traditions of the Zoroastrian people.

Conclusion

Close-kin marriage, which today is clearly considered a moral deviation, was considered a political and ritual act among some ancient societies such as Egypt and Hawaii. Sources of the ancient world from Greece to Japan have reported the existence of this type of marriage, which is known as "xwedodah" among Zoroastrians. Far East texts, especially Chinese texts such as Weishu, Beishi, Zhoushu, Suishu and Tongdian are the most important of these sources, which have mentioned this custom in two ways, especially in their reports. These texts, such as Weishu and Suishu, mention the custom of xwedodah while describing the characteristics of Zoroastrianism, but the rest of them, such as Jingxing ji and Wang ocheonchukguk jeon, directly mention the existence of this custom among Zoroastrians in Persia, Sogdia, Bukhara and so on. Therefore, historians of the Far East always considered "xwedodah" as a religious tradition. It is for this reason that in addition to Iranshahr, these texts, along with Buddhist texts, also mention marriage with cohabitants among Aryan-descended tribes who lived outside Iranshahr, and this custom does not belong only to Zoroastrian Iranians.

Bibliography

- Aoki Takeshi, (2015), "Zoroastrianism in the Far East." In *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*, edited by Michael Stausberg, Yuhan Sohrab-Dinshaw Vevaina, & Anna Tessmann, West Sussex: John Wiley & Sons Inc., pp. 147-156.
- Anklesaria, Behramgore T.(ed.), (1956), *Bundahišn*, ed. and tr. Behramgore T. Anklesaria as Zand-ākāsīh: Iranian or Greater Bundahišn, Bombay.
- Anquetil Duperron, Abraham Hyacinthe, (1771), *Zend-Avesta: ouvrage de Zoroastre, contenant les idées théologiques, physiques et morales de ce législateur, les ceremonies du culte religieux...*, Paris.
- Beal, Samuel. 1906. *Si-yu-ki: Buddhist Records of the Western World*, Vol. ii, London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Reprint: New York: Paragon.
- Boyce, Mary and Frantz Grenet, (1991), (with contribution by Roger Beck), *A History of Zoroastrianism III: Zoroastrians under Macedonians and Roman Rule*, Leiden and Cologne.
- Confucius, 1939, *The Chinese Classics: the Shoo King or the Book of Historical Documents* (two parts), Vol. 3, Part. 1, Translated by James Legge, Oxford: Clarendon Press.
- Daffinà, P. (1983), "La Persia Sasaniane secondo le fonti cinesi," *Rivista degli Studi Orientali*, No. 57, pp. 121-70.

- Darmesteter, James, (1891), "Le Hvaêtvadatha, ou le mariage entre consanguins chez les Parsis," *Revue de l'histoire des religions* 24, pp. 366-75.
- Dien, Albert E. (2007), *Six Dynasties Civilization*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Du, You. 2016, *Tongdian*, 12 vols. Beijing: Zhonghua Shuju,
- Fairbank, J. K. (1942), 'Tributary. Trade and China's Relations with the West', *The Far Eastern Quarterly*, Vol. 1, No. 2, pp. 129-49.
- Gharib, B., 1966. An Inscription in Pahlavi Script in China, *Journal of Faculty of Literature and Humanities*, Tehran University, Tehran: 70-76. [In Persian]
- Gelder, Geert Jan van, (2005), *Close Relationships: Incest and Inbreeding in Classical Arabic Literature*. London: I.B. Tauris.
- Harmatta, J. (1971), "The Middle Persian-Chinese Bilingual Inscription from Hsian and the Chinese-Sāsānian Relations," in *La Persia nel Medioevo*, Rome, pp. 363-76.
- Herodotus.(1938), *Histories*, with an English Translation by A. D. Godley. 4 vols. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, London, William Heinemann.
- Hjerrild, Bodil, (2003), *Studies in Zoroastrian Family Law: A Comparative Analysis*. (CNI Publications 28.) Copenhagen: Museum Tusculanum Press/The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies, University of Copenhagen.
- Humbach, Helmut (1988), "Die Pahlavi-Chinesische Bilingue von Xi'an", in *A Green leaf/ Barg-e sabz, Papers in honour of Professor Jes P. Asmussen*, Acta Iranica, No. 29, Leiden, pp. 73-82.
- Humbach, Helmut (1998), "Epigraphy i. Old Persian and Middle Iranian epigraphy," *Encyclopedia Iranica*, Vol. VIII, Fasc. 5, pp. 478-488.
- Itō, Gikyō, (1979), "Zoroastrians' Arrival in Japan (Pahlavica I)," *Orient*, Volume 15, 55-63.
- Kasugai, Shin'ya. 1954. "Go⁻sesetsuron ni in'yo seraretaru Maga-Baramon ni tsuite" [On the Maga-Brahman or bram-ze-mchu-skyes in the Karmaprajnapiti or Las gdags pa]. *Indogaku Bukkyogaku Kenkyu* 3/1, 299-304.
- Kasugai, Shin'ya, (1960), "Ancient Iranian religion as it appears in Buddhist texts: its polyandry and religious practices", *Japanese Organizing Committee for the IX I.C.H.R.; Science Council of Japan; International Association for the History of Religions (eds), Proceedings of the IXth International Congress for the History of Religions*: Tokyo and Kyoto, 1958, August 27th-September 9th. Tokyo: Maruzen, 112-5.
- Kingsley, Peter, (1995), "Meetings with Magi: Iranian themes among the Greeks, from Xanthus of Lydia to Plato's Academy," *Journal of the Royal Asiatic Society* (Ser. 3) 5/2, 173-209.
- Kuwayama Shōshin (ed.), (1992). *Echō Ōgotenjikkoku-den Kenkyū* 慧超往五天竺國傳研究 [Huichao's Wang Wu-Tianzhuguo zhuan: record of travels in five Indic regions]. Kyoto: Kyōto Daigaku Jinbun Kagaku Kenkyūjo.
- Linghu Defen, *Zhoushu*, j. 50., Beijing: Zhonghua shuju, 1971.
- Lin, Meicun (1995), Colophon on the Chinese-Pahlavi Bilingual Epitaph Unearthed from a Tomb in Xi'an, *The Serindian Civilisation*, Oriental Publishing House.

5 Abstract

- Liu, Yingsheng (1990), "Further research on Chinese-Pahlavi bilingual epitaph from the Tang dynasty tomb of Lady Ma, wife of Sū liàng," KX, No. 3.
- Li Yanshou, Beishi, Beijing: Zhonghua shuju, 1974.
- Luo, Kun and Zhang Yongshan, (1998), "General Military History of China", Vol. 10: Military History of the Tang Dynasty, Military Science Press. [罗琨·张永山等·(1998),《中国军事通史第十卷·唐代军事史》:军事科学出版社.]
- Lukonin, V. G. (1983), "Political, Social and Administrative Institutions", in Yarshater, Ehsan (ed.), *Cambridge History of Iran*, vol. 3, London: Cambridge UP, pp. 681–747.
- Molé, M., (1963), *Culte, mythe et cosmologie dans l'Iran ancien*, Paris.
- Philip, T. V. (1998), "Christianity in China," in *East of the Euphrates: Early Christianity in Asia*, Delhi: Indian Society for Promoting Christian Knowledge and Christian.
- Pan, Yihong (1997), *Son of Heaven and Heavenly Qaghan: Sui-Tang China and its Neighbors*, Bellingham, Washington: Center for East Asian Studies, Western Washington University.
- Rezai-Baghbidi, H., 2011. New Light on the Middle Persian–Chinese Bilingual Inscription from Xīān, in Mauro Maggi and Paola Orsatti (eds), *The Persian Language in History*, Wiesbaden, Reichert: 105–15.
- Rezai-Baghbidi, H., 2007. Sassanians and Zoroastrians in China and Japan, *International Seminar on Iran and Islam: Opinions and Thoughts*, Tehran, Islamic Encyclopaedia Center, 15-16 Shahrivar: 1-15. [In Persian]
- Sastri, N. Aiyaswami., (1978), *Satyasiddhi-sāstra of Harivarman*, Volume 2: English Translation. (Gaekwad's Oriental Series 165.) Baroda: Oriental Institute.
- Shastri, Swami Dwarikadas. (1982), *Tattvasaṅgraha of Ācārya Shāntarakṣita: With the Commentary 'Pañjikā' of Shrī Kamalashīla*, (Bauddha Bharati Series 2.) Varanasi: Bauddha, Bharati.
- Silk, Jonathan A., (2008), "Putative Persian Perversities: Buddhist Condemnations of Zoroastrian Close-Kin Marriage in Context," *Bulletin of SOAS*, 71, 3, pp. 433-64.
- Slotkin, J.S., (1947), "On a possible lack of incest regulations in Old Iran," *American Anthropologist* 49/4, 612–7.
- Skjærvø, Prods Oktor, (2013), "Marriage ii. Next of kin marriage in Zoroastrianism," *Encyclopædia Iranica*, online edition, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/marriage-next-of-kin> (accessed on 16 October 2017).
- Thaalabi Neishabouri, Abdul Malik bin Mohammad bin Ismail. 1989. *The History of Thaalabi*, translated by Mohammad Fazaeli, Tehran: Noghreh Publishin. [In Persian]
- Wei Shou, *Weishu*. Beijing: Zhonghua shuju, 1974.
- Wei Zheng, (1973), *Suishu*, j. 83, Beijing: Zhonghua shuju.
- West, E. W. (tr.), (1882), "Datistān-ī dīnīk," in *Pahlavi Texts II*, SBE 18, Oxford.
- Xia Nai, "Colophon to the Tomb Epitaph of the Wife Sū liàng lady ma," KG, 1964: 9.
- Xinjiang, Rong, (2000), "Research on Zoroastrianism in China," *China Archaeology and Art Digest*, iv.1: Zoroastrianism in China, pp. 7-13.

- Xiong, Victor Cunrui, (2016), *Capital Cities and Urban Form in Pre-modern China: Luoyang, 1038 BCE to 938 C* (Asian States and Empires), New York: Routledge.
- Xiong, Victor Cunrui (2006), *Emperor Yang of the Sui Dynasty: His Life, Times, and Legacy*, NY: Suny Press.
- Yaghoubi, Ahmad bin Abi Yaghoub., 2003. *The History of Yaghoubi*, translated by Mohammad Ebrahim Ayati, Tehran: Bongahe Tarjomeh Va Nashre Ketab. [In Persian]
- Yang, Han-sung, Yün-hua Jan, Shotaro Iida and Laurence W. Preston, (1984), *The Hye Ch'o Diary: Memoir of the Pilgrimage to the Five Regions of India*, Berkeley, California

«خوئدوده» در منابع شرق دور؛

سنتی قومی یا دینی؟

حمیدرضا پاشازانوس*

چکیده

اصطلاح «خوئدوده» یکی از مهمترین مفاهیم فقه زرتشتی است که به ازدواج با خویشان نزدیک تعبیر شده است. از جمله شواهد مربوط به وجود این رسم بین برخی از ایرانیان، متون غیر ایرانی به ویژه یونانی و رومی هستند که بارها توسط محققان مورد کنکاش قرار گرفته اند. اما یونانیان و رومیان تنها مللی نبودند که به این نوع از ازدواج بین ایرانیان اشاره کرده اند، متون چینی، بودایی، ژاپنی و کره ای نیز در این مورد اطلاعات جالبی دارند. مقاله حاضر بر آن است تا با روش توصیفی - تحلیلی و بررسی تطبیقی شواهد مربوطه در متون شرقی و غربی، سنت خوئدوده را در میان زرتشتیان داخل و خارج ایران شهر بررسی کند. مذاقه در این متون نتایج را در بر دارد. نخست، آن که اطلاعات این متون را می توان به دو دسته تقسیم کرد. قسمتی از این اطلاعات گزارش هایی را شامل می شوند که به این رسم در بین زرتشتیان و دیگر اقوام زرتشتی خارج از ایران می پردازند. بخش دیگر مربوط به ایرانیان زرتشتی مهاجر در شرق دور است. کتیبه مقبره ماشی (Mǎ Shì (馬氏)) در چانگ آن (Cháng'ān (長安))، از جمله مهمترین این داده ها است که چگونگی این رسم در بین ایرانیان مهاجر در چین را نشان می دهد. مدعای نویسنده این است که بر طبق این متون، رسم ازدواج با محارم، عملی دینی بوده که تنها متعلق به ایرانیان نبوده بلکه در میان بیشتر آریایی هایی که بر دین زرتشتی بودند رواج داشته است.

کلیدواژه ها: ایران باستان، چین، خوئدوده، ماشی، سولیانگ.

* استادیار گروه تاریخ، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران، h.pasha@ltr.ui.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۲۷

۱. مقدمه

اصطلاح «خوئیتودات» (x^aætuuadatha) در اوستا و «خوئدوده» (xwēdōdah) در فارسی میانه همواره بین ایرانشناسان مورد توجه و بحث‌انگیز بوده‌است. تلقی عام این است که این اصطلاح به یکی از رسوم مهم ایرانیان از جمله زرتشتیان اشاره دارد که تا پیش از ورود اسلام به ایران به ازدواج بین خویشاوندان نزدیک، معمولاً بین پدر و دختر، مادر و پسر، یا خواهر و برادر اطلاق می‌شد. به تدریج در دوره اسلامی ظاهراً به ازدواج بین فرزندان خواهران و برادران در یک خاندان اشاره داشته‌است. برای نمونه، هنگامی که آنکتیل دوپرون (Anquetil-Duperron) در اواسط قرن هجدهم از فارس بازدید کرد، به او گفته شد که این اصطلاح به ازدواج با خواهرزاده یا برادرزاده اطلاق می‌شود (Anquetil-Duperron 1771, II: 556, 612). از آنجاکه، ازدواج بین خویشاوندان و درون فامیلی همواره در بین زرتشتی‌ها عملی نیک و ستوده بود و بنابر گفته جیمز دارمستتر (J. Darmesteter)، ازدواج درون خانواده به خصوص دخترعمو و پسرعمو عملی بهشتی تلقی می‌شد (Darmesteter 1891: 366-368)، مشخص می‌شود که همواره گونه‌هایی از این نوع ازدواج مورد توجه جامعه زرتشتیان بوده‌است. ازدواج با خویشان نزدیک همواره از گذشته دور تا به امروز در دید بسیاری از جوامع امری مذموم و نکوهیده بوده است، به همین خاطر از دوره باستان ملل گوناگون که با ایرانیان زرتشتی تماس داشته‌اند، در گزارش‌هایشان بدان اشاره کرده‌اند.

متون شرق دور و آثار کلاسیک یونانی، رومی، ارمنی و سریانی در کنار منابع دینی یهودی، مسیحی، اسلامی و بودایی همواره به این رسم واکنش داشته‌اند. مطالعه این روایات به خصوص در متون یونانی و رومی همواره مورد توجه محققان بوده است. ادوارد وست (E. W. West) از جمله پیشگامان نظریه پردازی در این باب بود. مقاله وی در جلد هیجدهم مجموعه متون مقدس شرق (The Sacred Books of the east) مورد توجه بوده و هست. در ادامه ایرانشناسان شهیری در این باره قلم زدند، برای نمونه فریدریک اشپیگل (Friedrich Spiegel)، جوزف ون دن قاین (Joseph van den Gheyn)، دارمستتر، لوئیس گری (Louis H. Gray)، مایکل مورونی (Michael G. Morony)، مری بویس، آنتونیو پانایانو (Antonio Panaino)، ماریا ماتسوخ (Maria Macuch)، الن ویلیامز (Alan V. Williams)، شاول شاکد (Shaul Shaked) و غیره مهمترین این محققان هستند. در سالهای اخیر مقالات پرودز اُکتور شروو (Prods Oktor Skjærvø) به ویژه نوشته پرمغزش "Marriage ii. Next of kin marriage in Zoroastrianism" در دانشنامه ایرانیکا (Skjærvø, 2013) و همینطور مقاله جانانان سیلک (Jonathan Silk) کمک بسیار به درک ماهیت

این رسم در منابع گوناگون کرده‌است (Silk 2008: 433-436). پژوهش‌های فوق عمدتاً مبتنی هستند بر بررسی متون یونانی، رومی، ارمنی، یهودی، مسیحی، پهلوی و اسلامی و البته تعداد کمی از آن‌ها به بررسی گزارشهای مورخان چینی و بودایی پرداخته‌اند. نکته مهم در اینجا این است، که پژوهشهای فوق تأکیدشان بر این بوده که این رسم در جغرافیای ایران و بین برخی از ایرانیان رایج بوده و به این نکته توجه نداشته‌اند که بررسی تطبیقی منابع شرقی با دیگر منابع معلوم می‌دارد که ازدواج با خویشان نزدیک منحصر به ایران نبوده‌است. بلکه میان بسیاری از مردمان آریایی تبار در آسیای مرکزی و هند نیز رواج داشته‌است. همچنین به این نکته نیز توجه نشده که منابع شرقی، رسم ازدواج با خویشان نزدیک در بین ایرانیان و آریایی تبارها را عملی دینی و سستی از سنتهای دینی میان مردمان زرتشتی دانسته‌اند.

از سوی دیگر، علاوه بر گزارش متون شرق دور و بودایی از وجود این رسم در ایران، آسیای مرکزی و هند، منابعی از نوع کتیبه مقبره ماشی و گزارش نیهون‌شوکی نشان از آن دارند که رسم خون‌دوده در میان برخی از ایرانی تبارها که در چین و ژاپن می‌زیسته و این رسم را پنهان از چشم مردمان آنجا انجام می‌داده‌اند، نیز رواج داشته‌است. کشف مقبره دو زبانه پهلوی-چینی در نزدیکی دروازه غربی خاکی شهر شی‌ان در چین از جمله مواردی است که گویای تأثیر فرهنگ زرتشتی در شرق دور است. علاوه بر اهمیت این مقبره برای مطالعات دین زرتشتی در چین، متن کتیبه این مقبره برای شناخت رسوم زرتشتیان چین نیز حائز اهمیت است. سنگ‌نوشته مقبره ماشی ((Mǎ Shì (馬氏)) همسر ((Qī (妻)) سولیانگ ((Sū Liàng (蘇諒)) در چانگ آن ((Cháng'ān (長安)) را در نزدیکی دروازه غربی خاکی شی‌ان کشف کردند. این کشف در شی‌ان به سال ۱۹۵۵، شگفتی بسیاری در محافل علمی آن‌زمان مابین محققان برانگیخت.

محقق ژاپنی ایتو یوشینوری (Ito Yoshinori) این سنگ‌نوشته دو زبانه را با تعدادی از کتیبه‌های مکشوفه در فارس تطبیق داده و نتایج آن را منتشر کرد. او نشان داد که این کتیبه‌ها با سنگ‌نوشته مقبره ماشی از نظر سبک شبیه هستند و به این نتیجه رسید که خانواده‌های ماشی و سولیانگ تبعیدیان ایرانی-ساسانی معتقد به دین زرتشتی بودند (Aoki 2015: 150). وی همچنین احتمال داد که این خانواده در پی تهاجم اعراب، ابتدا از خراسان به فرارودان و سپس با عبور از مناطقی حوالی سغد به چین در اوایل تانگ مهاجرت کردند (Harmatta 1971: 375-76). با ورود به چین، اجداد سولیانگ به عنوان سرباز در «اداره قیمومت آن‌شی» ((Ānxīdūhùfǔ (安西都護府)) خدمت می‌کردند. این نوع مراکز با عنوان «قیمومت» توسط دربار تانگ در مناطق مرزی پرمناقشه ایجاد می‌شد تا بتواند مرزهای امپراتوری را در چهارگوشه آن حفظ کند

(Twitchett, 1979: 203, 205). در مورد این سنگ‌نوشته و چرایی ساخت آن در چین تالیفات دیگری نیز نوشته شد. ساندرومن و تیلو در اثر خویش محتوای کتیبه را مورد بحث قرار دادند (Sundermann and Thilo 1966: 445-46, 450). هارماتا به انگلیسی در این مورد مقاله نگاشت (Harmatta 1971: 375-76). لیو یینگ‌شنگ، هومباخ، لین میچون، وانگ شی‌پینگو و رنگ شین‌جیانگ دیگر محققانی هستند که درباره این کتیبه پهلوی و محتوای آن بحث کرده‌اند (Xinjiang 2000: 11; Humbach 1988: 73-76). در زبان فارسی نیز استاد گرامی روانشاد بدرالزمان قریب ترجمه روانی ارائه دادند که نگارنده از آن بهره برده است (قریب ۱۳۴۵: ۷۴-۷۶). نگارنده ضمن استفاده از تحقیقات ارزشمند فوق، سعی دارد ابتدا پس از دسته‌بندی اطلاعات منابع شرق دور در باب رسم خوندوده، به بررسی چگونگی اجرای این رسم بین زرتشتیان ایرانی و آریایی تبار پرداخته و سپس به عنوان یک نمونه، چگونگی زندگی سولی‌انگ در چانگ آن، که دخترش ماشی را به همسری خود برگزیده بود، پردازد. این خود نتایج دیگری نیز در بردارد که شناخت نحوه تعامل چینی‌ها با این نوع از ازدواج یکی از آن‌ها است.

۲. «خوندوده» در منابع شرق دور

۱.۲ خوندوده در متون چینی

متون چینی هم عصر سلسله ساسانی و البته متون بودایی نخستین گزارش‌ها در منابع شرقی را درباره رسم خوندوده به دست می‌دهند. در تاریخ ژوشو (Zhoushu (周書))^۱ که تاریخ سلسله ژو (Zhou dynasty (557-581 a.d)) است و در تونگ‌دین (Tongdian)^۲ آمده که: «در ازدواج، آن‌ها هیچ تفاوتی بین طبقه نجیب و پست قائل نیستند، این رسم آن‌ها بدترین سنت‌ها بین بربرها است» (Linghu Defen, 1971, vol. 50: 920; Du, You, 2016: 5256).^۳ در ادامه در کتاب بی‌شی (Beishi (北史)) می‌خوانیم:

در بیشتر موارد، بسیاری از آن‌ها خواهران (بزرگ و کوچک) خود را به عنوان همسر یا معشوقه بر می‌گزینند. شکل‌های گوناگونی از ازدواج را برپا می‌دارند. در انتخاب زنان خود به مقام اجتماعی طرف مقابل اهمیت نمی‌دهند. این رسم در میان ملت‌های غربی از چیزهای دیگر ناپسندتر است (Li Yanshou, 1974: 3223).^۴

قطعه فوق در وی‌شو (Weishu (魏書)) و البته سوئی‌شو (Suí Shū (隋書)) نیز آمده است (Wei Zheng, 1973, j. 83: 1856). وی‌شو که اگرچه در سال ۵۵۴ م تکمیل شد اما قسمت‌هایی از

«خوئدوده» در منابع شرق دور: سنتی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۱۱

آن در طی قرون از بین رفت. تنها از سال ۱۰۶۱ م بود که برخی مورخان با انتقال مطالب بی‌شی به آن، وی‌شو را تکمیل کردند. نویسنده وی‌شو می‌نویسد:

آن‌ها خدای آتش و آسمان را پرستش می‌کنند. خطشان با خطوط سایر کشورها فرق دارد. بسیاری از آن‌ها خواهران (بزرگ و کوچک) خود را به عنوان همسر یا معشوقه بر می‌گزینند. در انتخاب زنان خود به مقام اجتماعی طرف مقابل اهمیت نمی‌دهند.^۵ این رسم در میان ملت‌های غربی از چیزهای دیگر ناپسندتر است، دختران زیبا و خوش آب و رنگ چون به ده سالگی می‌رسند، به دربار پادشاه جلب می‌شوند، بعد آن‌ها را به وزرا یا فرماندهی که خدمات انجام داده بودند، می‌بخشند (Wei Shou 1974, j. 102: 2270-2272).^۶

گزارش‌های فوق مهم‌ترین اطلاعات مربوط به رسم خوئدوده است که در متون چینی می‌توان یافت. موارد دیگری که در دیگر منابع کلاسیک چین پیدا می‌شود تکرار گزارش‌های فوق است. جدا از این متون، برخی ترجمه‌ها به چینی از نوشته‌های بودایی وجود دارند که در ادامه با تطبیق آن‌ها با دیگر منابع مربوطه تلاش می‌شود تا بررسی کاملی از رسم خوئدوده در منابع عصر باستان ارائه شود.

۲.۲ خوئدوده رسمی قومی یا سنتی دینی

پرسشی که با بررسی گزارش‌های متون چینی در مورد ازدواج با خویشان نزدیک به ذهن متبادر می‌گردد، این است که آیا این سنت جنبه قومیتی داشته و بین برخی از اقوام در ایران رواج داشته یا اینکه یک سنت دینی بین زرتشتیان هند و ایرانی تبار بوده است؟ آنچه که مشخص است بیشتر متون چینی زمانی از این رسم یاد کرده‌اند که در حال توصیف ویژگی‌های دینی ایرانیان بوده‌اند. بررسی این ویژگی‌ها مشخص می‌سازد که این متون درباره دین زرتشتی یا ایرانیان زرتشتی سخن می‌کرده‌اند. برای نمونه خبر مربوط به ازدواج با خویشان نزدیک در گزارش وی‌شو و بی‌شی زمانی روایت می‌شود که راوی در حال توصیف سنن زرتشتیان بوده و آورده که «آن‌ها (ایرانیان) خدای آتش و آسمان را پرستش می‌کنند... بسیاری از آن‌ها خواهران (بزرگ و کوچک) خود را به عنوان همسر یا معشوقه بر می‌گزینند...» (Wei Shou 1974, j. 102: 2270-2272) (مردان آن سرزمین می‌توانند خواهر خود را به زنی بگیرند) (Wei Zheng, 1973, j. 83: 1856). این خبر در قسمتی از سوئی‌شو آمده که نویسنده در حال توصیف ویژگی‌های دین زرتشتی بوده است. دو هوان (杜環) Dū Huán که حدود سال‌های ۷۵۱-۷۶۲ میلادی می‌زیست، یکی از معدود چینی‌هایی بود که در نبرد تالاس

((Battle of Talas (怛羅斯戰役)) در سال ۷۵۱ میلادی اسیر شد. حوادث سفر و اسارت وی موضوع اثرش موسوم به جینگ‌شینگ جی ((Jingxing ji 經行記 (Travel Record)) است. اگرچه این کتاب مفقود شده اما بخش‌هایی از آن توسط دویو ((Du You (杜佑)) در دانشنامه تونگ‌دین حفظ شده است. دو هوان که زرتشتیان را با لفظ شون‌شون ((Xunxun (尋尋)) نام می‌برد، می‌نویسد: «زرتشتیان میان سایر بربرها منحرف‌ترین مردمان هستند»^۷ (Du, You, 2016: 5266). این گزارش به طور تلویحی از وجود رسم خوندوده بین زرتشتیان سخن می‌کند. شوان‌زانگ ((Xuanzang (陳禪))^۸ در اثر خویش موسوم به دت‌انگ شی‌یوجی ((Datang xiyuji (大唐西域記)) در مورد برخی از ایرانیان می‌نویسد: «در امور مربوط به ازدواج آن‌ها کاملاً با بی‌قیدی تمام رفتار می‌کنند»^۹ (Beal 1906, vol. II: 278). همین‌طور هایچو یا هویی چائو ((Hyech'o (慧超)) راهب کره‌ای در اثرش موسوم به وانگ اوچئون‌چوگکوک جئون ((Wang ocheonchukguk jeon (往五天)) درباره ملل هو^{۱۰} ((Hu (胡)) می‌نویسد: «یکی از بدترین رسوم‌شان، ازدواج با خویشان نزدیک است، [که اجازه می‌دهد] شخص، مادر و خواهر خویش را به همسری برگزیند. پارسیان نیز مادران خود را به همسری می‌گیرند»^{۱۱} (Yang et al 1984: 54). گزارش مربوط به خوندوده تنها مربوط به زرتشتیان ایران نیست، بلکه همین مورخان به وجود این رسم در بیرون از مرزهای ایران‌شهر نیز اشاره کرده‌اند. هایچو می‌نویسد:

از کشور تخارستان در کاپیشا^{۱۲}، بامیان، و زابلستان، ده، پنج، سه یا دو برادر مشترکاً با یک زن ازدواج می‌کنند. آن‌ها مجاز به گرفتن یک زن به صورت جداگانه نیستند. زیرا می‌ترسند که این عمل اقتصاد داخلی آن‌ها را نابود کند^{۱۳} (Kuwayama 1992: 24).

متون چینی نیز علاوه بر زرتشتیان ایران، وجود این رسم بین مردمان بخارا، سغد و غیره را نیز تایید می‌کنند. سوئی‌شو در گزارش خود از ان‌گوا ((Ānguó (安國)) و مقایسه آن با کان‌گوا ((Kāng guó (康)) می‌نویسد: «آداب و رسوم رایج در ان‌گوا (بخارا) به مانند کان‌گوا (سغد) است، اما مردم با خواهران خود ازدواج می‌کنند، و مادران و پسران مانند حیوانات رفتار می‌کنند [یعنی مانند حیوانات به هم می‌آمیزند] که با [سغدی‌ان] متفاوت است» (Wei Zheng, 1973, j. 83: 1849). تونگ‌دین نیز گزارش سوئی‌شو را تکرار می‌کند (Du, You, 2016: 5239). هایچو راهب کره‌ای همچنین «از ازدواج با مادر و خواهر در سغد» گزارش می‌دهد (Yang et al 1984: 54). متون کلاسیک رومی نیز وجود چنین سنتی بین سغدی‌ان را گزارش می‌کنند. برای نمونه، کورتیوس روفوس در اثرش موسوم به تاریخ اسکندر گزارش می‌دهد که سیسیمیترس (Sisimithres) فرماندار سغد دو پسر از مادر خود دارد (Boyce and Grenet 1991: 8; Skjærvø 2013).

«خوئدوده» در منابع شرق دور: ستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۱۳

متون بودایی نیز به بخارا اشاره دارند و همواره از کشوری هم‌مرز نام می‌برند که با محارم خویش ازدواج می‌کنند (Sastri 1978: 205; Silk 2008: 435). این متون همچنین از خورشید پرستانی نام می‌برند که در شمال غرب هند می‌زیستند و بر این رسم بودند. در کتاب کارما پرا/جنپتی (Karmaprajnapti (Elucidation of the Workings of Karma) آمده که:

در غرب کسانی هستند که مگا برهمن (Maga-Brahmin) نامیده می‌شوند. آن‌ها می‌گویند: «هیچ گناهی از رفتار منحرفانه و هوس‌آمیز نسبت به مادر، دختر، خواهر، یا دوست، خویشاوند و پیر به وجود نمی‌آید» چرا؟ می‌گویند: زن‌ها مثل برنج پخته هستند: همانطور که باید از برنج پخته شده لذت برد...

متن فوق در /بهدهارما مها-ویبهاسا (Abhidharma Mahāvibhāṣa) نیز تکرار شده است (Kasugai 1960: 113). اصطلاح مگا برهمن به آفتاب پرستان اشاره دارد که در شمال غرب هند می‌زیستند. ارتباط تاریخی بین مگاهای هندی و مغان ایرانی که نسبت خویشاوندی با هندی‌ها دارند، در اینجا کاملاً مشهود است، از این رو بسیاری این طایفه ساکن در هند را زرتشتی می‌دانند (Silk 2008: 439-40). اشاره به سنت خوئدوده بین مغان تنها محدود به متون بودایی نیست، در متون رومی و یونانی بارها به این امر اشاره شده است. به نظر می‌رسد خانتوس لیدیایی^{۱۴} (Xanthus of Lydia) نخستین نویسنده کلاسیکی بود که به این رسم دینی توجه کرده است. وی می‌نویسد: «مجوس با مادران، دختران و خواهران خویش وصلت می‌کنند». (Kingsley 1995: 179) هرودوت نیز گزارش می‌دهد که کمبوجیه خواهر خود را به همسری گرفت. وی در ادامه می‌نویسد: «پیش از این، به هیچ وجه برای ایرانیان ازدواج با خواهران خود مرسوم نبود». نکته‌ای که می‌تواند به محدود بودن این رسم بین گروهی خاص از ایرانیان اشاره داشته باشد (Herodotus 1938: 41). کاتولوس^{۱۵} (Catullus) (حدود ۸۴-۵۴ ق. م.) می‌نویسد که مغ ایرانی باید [با ازدواج] از مادر و پسرش متولد شود (Hjerrild 2003: 168). خبری که کورتیوس روفوس در اثرش موسوم به تاریخ/سکندر تایید می‌کند و می‌گوید: «در میان [فارس‌ها] رابطه داشتن [ازدواج] والدین با فرزندان‌شان درست تلقی می‌شود» (Slotkin 1947: 613). در بزم فرزندگان نوشته آئنائس نوکراتیس نیز به وجود چنین رسمی بین ایرانیان اشاره شده است (آئنائس ۱۳۸۶: ۲۶-۲۷).

تأثیر رسم خوئدوده در میان پیروان دیگر ادیان ابراهیمی چون یهودیت و مسیحیت نیز قابل مشاهده است. در تلمود بابلی، در پرتو آموزه زرتشتی خوئدوده، تفسیری حقوقی از روابط جنسی بین خواهران و برادران انجام شد که بر طبق آن زنای با محارم برای یهودیان ممنوع و

برای غیریهودیان مجاز تلقی می‌شد. در فضای مسیحیت، یوسیپوس قیصریه^{۱۶} (Eusebius of Caesarea) از بردیصان متکلم گنوسی نقل می‌کند که ایرانیان هرجا که می‌رفتند این عمل (خوئدوده) را با خود می‌بردند و همینطور کاهنان مجوس هنوز در زمان او این رسم را برپا می‌داشتند (Boyce and Grenet 1991: 256) همانطور که انتظار می‌رود، از آنجایی که اعراب نزدیک‌ترین همسایه ایرانیان هستند، همواره نسبت به فرهنگ ایرانیان به ویژه نسبت به ازدواج با خویشان نزدیک توجه نشان می‌دادند. از آنجایی که در دوره اسلامی اصطلاح مجوس برای همه پیروان دین زرتشتی به کار می‌رفت، رسم خوئدوده نیز به عنوان پست‌ترین صفت ایرانیان به حساب می‌رفت. همانطور که مورخ قرن سوم هجری، یعقوبی می‌نویسد: «ایرانیان مادران، خواهران و دختران را به زنی می‌گرفتند و این کار را پیوند و نیکی با آن‌ها و سبب نزدیکی به خدا می‌دانستند (یعقوبی ۱۳۸۲، جلد اول: ۲۱۶). ثعالبی می‌نویسد که زرتشت «پیوند با خواهران و دختران را روا شمرد و چنین دلیل آورد که آدم بر او سلام باد، پسران و دختران خود را پیوند داد» (ثعالبی ۱۳۶۸: ۱۶۹). دیگر متون عربی نیز کم و بیش به این رسم ایرانیان اشاره کردند. پژوهش گلدلر (Gelder) در استخراج این روایات فایده بسیار دارد. وی در پژوهش خویش موفق شده واکنش اعراب به خوئدوده را در متون ادبی و تاریخی عربی استخراج کند که در نوع خود جالب توجه است (Gelder 2005: 54, 55, 59 and 73). اشاره به پاداش عمل «خوئدوده» در متون اسلامی، در متون بودایی نیز تایید شده‌است. این متون نیز بر اینکه خوئدوده عملی دینی و ثواب بوده تاکید داشتند. برای نمونه، تات‌وسیدهی (Tattvasiddhi) که به سال ۴۱۱ میلادی به چینی ترجمه شد و تنها ترجمه چینی آن حفظ شده‌است، می‌آورد کسانی که در مناطق مرزی مانند ان‌شی^{۱۷} (Anxi(安息)) با محارم خویش ازدواج می‌کنند، این عمل را به خاطر سعادت و برکت حاصل از آن انجام می‌دهند (Sastri 1978: 205). همینطور شانتاراکشیتا (Śāntarakṣita) در اثرش به رسم ازدواج با خویشان نزدیک بین ایرانیان می‌پردازد (Shastri 1982: 811). همانطور که ساتیاسهی (Satyasiddhi) روایت کرده که ازدواج با خویشان نزدیک «سعادت و برکت» را موجب می‌شده‌است. متون پهلوی قرون ششم تا دهم میلادی نیز تایید می‌کنند که چنین روابطی سعادت و برکت می‌آورد. برای نمونه یک متن حقوقی زرتشتی (روایت امید اشوهیشتان ۱۳۷۶: ۱۴۵-۱۴۷) متعلق به قرن دهم میلادی می‌نویسد: «عمل خوئدوده با این سه (مادر، خواهر، دختر) در هر سنی، همواره کامل‌ترین و شایسته‌ترین عمل است. حتی اگر حاصل این عمل هیچ فرزندی را منجر نشود، از ارزش و شایستگی عمل خوئدوده نخواهد کاست» (Hjerrild 2003: 197). خوئدوده و نگارش اوستایی آن «خوئیتودات» (xʷaētuuadatha) در باور

«خوئدوده» در منابع شرق دور: سستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۱۵

زرتشتی فایده معنوی دارد (روایت امید اشوهیشتان ۱۳۷۶: ۱۴۵-۱۴۷). این گونه ازدواج‌ها الهام گرفته از کیهان زرتشتی و تقوا شمرده می‌شود (همان، ۱۴۷). در وندیداد، ادرار گوسفندان، گاوها و کسانی که با خویشاوندان ازدواج می‌کنند، به عنوان اعمال پاکیزه و عاری از فساد تلقی می‌شوند. طبق متون پهلوی، خوئدوده در زمان آفرینش توسط اهورمزدا آغاز شد و بشریت را در طول دوره آمیزش یعنی زمانی که خیر و شر برای برتری با هم رقابت می‌کنند، و به فراشگرد^{۱۸} متصل و هدایت خواهد کرد (Molé 1963: 123). در یسنا، سپنته‌ارمیتی، دختر اهورمزدا نامیده می‌شود، اما جزئیاتی در مورد این که چگونه اهورمزدا پدر او شد، در هیچ کجا یافت نمی‌شود. برای نمونه، در بندهشن آمده که همه موجودات بهشتی توسط اورمزد شکل گرفته‌اند. از سوی دیگر، اورمزد به نوعی هم مادر و هم پدر آفریده‌ها محسوب می‌شود زیرا که پرورش مادی‌شان را موجب شده است (Anklesaria 1956: 127). دینکرد و ددستان دینی هر دو هم‌نظر هستند که جهان از طریق خوئدوده و بشریت از ازدواج خویشاوندی مشی و مَشیانه آفریده شدند. (West 1882: 199-200)

۳. خوئدوده در بین ایرانیان مهاجر در چین

بررسی تطبیقی متون شرق دور با متون کلاسیک غربی نشان داد که نویسندگان متون شرقی، رسم ازدواج با خویشان نزدیک را تنها متعلق به زرتشتیان می‌دانستند یا حداقل این رسم را تنها بین مردمان زرتشتی مشاهده کردند. در حالی که بسیاری منابع مانند متون چینی از وجود خوئدوده به عنوان سستی دینی بین زرتشتیان ایران و دیگر مردمان آریایی تبار یاد می‌کنند، این منابع همچنین از حضور ایرانیانی در چین خبر می‌دهند که بر رسم خوئدوده بودند. از آنجاکه سلسله تانگ یک دوره بسیار خاص در تاریخ چین بود و امپراتوران این دودمان از روحیه تساهل و تسامح بالا نسبت به فرهنگ‌های بیگانه برخوردار بودند، بسیاری از ایرانیان به چین رفتند (Pulleyblank 1991: 424-427). همانطور که برخی از زرتشتیانی که به هند رفتند همچنان بر دین خود باقی ماندند، ایرانیان زرتشتی مهاجر به چین نیز بر کیش خویش باقی ماندند. اگرچه هر دو سلسله هان و تانگ به آزادمنشی شهره بودند، سلسله هان در بسیاری از اصول خویش مدارا را مجاز نمی‌دانست. به عنوان مثال، در ابتدا امپراتور دودمان هان، آیین بودا را مهم شمرده، اما به زودی این دین بیگانه را ممنوع کرد زیرا با آموزه‌های کنفوسیوس در تضاد بود. سلسله تانگ نیز در ابتدا بر رویکرد تساهل‌گرایی تاکید داشت، در بین کسان این دودمان تابویی وجود نداشت البته به شرط آنکه قانون محترم شمرده می‌شد. از اینرو بود که آزادمنشی و تساهل‌گرایی

دودمان تانگ شیفتگان دین و دانش را از چهار گوشه عالم جذب خود کرد. چه از ژاپن در شرق جهان و یا پارس از غرب، همه می توانستند برای کسب حمایت معنوی و مادی امپراتوران تانگ به چانگ آن بیایند.

عصر تانگ به عنوان یک دوره طلایی در تاریخ چین در نظر گرفته می شود و به عنوان دوره تسلط نظامی و سیاسی بی سابقه بر قاره آسیا شناخته می شود. جامعه اشرافی و مرفه تانگ به شدت تحت تأثیر موسیقی و هنرهای خارجی به ویژه هنر پارسی بود. به تدریج ایرانیان بسیاری به شهرهای چین از جمله چانگ آن مهاجرت کردند. حضور ایرانی ها در چین به تدریج رابطه صلح آمیز و سودآور بین ساکنان چینی و ایرانی ایجاد کرد که تعاملات فرهنگی بسیاری نیز در پی داشت. هزاران تاجر و صنعتگر خارجی در چانگ آن و دیگر شهرهای بزرگ امپراتوری زندگی می کردند، در حالی که پیروان بودا، زرتشت، مانی و غیره در معابد خویش طبق آداب و رسوم خود عبادت می کردند. همزمان دربار تانگ محل رفت و آمد فرستادگان خارجی با تبار ترکی، اویغوری، سغدی و ایرانی بود. درحالی که سال های نخستین تاسیس سلسله تانگ با لحظات پایانی شاهنشاهی ساسانی همزمان شده بود، تبادل سفرا بین دو دربار در آن روزهای سخت اهمیت دو چندان یافته بود. محققان در پژوهش های خود بر اساس منابع چینی، به اسامی افرادی که از ایشان در این منابع با عنوان شاه پارس یا بوسی وانگ (Bo Si Wang(波斯王)) یاد شده، برخورد کرده اند. در این گزارش ها همچنین به رسوم و سنت های پارسیان نیز اشاره می شود. از جمله برخی از متون چینی به رسم ازدواج با خویشان نزدیک در بین ایرانیان نیز اشاره کرده اند. به تدریج با ایجاد اصطکاک بین بازرگانان خارجی و بازرگانان چینی در اواخر قرن هشتم میلادی، نارضایتی و سوءظن به بازرگانان مهاجر ساکن در چانگ آن افزایش یافت. این امر منجر به تصویب قوانینی در سال ۸۳۶ م شد که به موجب آن تماس اجتماعی بین چینی ها و خارجی ها در چین ممنوع شد (Dulby, 1979: 593). همچنین در سال ۸۴۵، سیاست های باز دربار تانگ در قبال مذاهب و سنت های پارسی معکوس شد و همه ادیان خارجی غیرقانونی اعلام شدند.^{۱۹} این اتفاق منجر به تغییر هویت بسیاری از ایرانیان شد تا حدی که برخی از آن ها سنت های خویش را نیز پنهان می ساختند. یکی از این افراد، سولیانگ بود که کتیبه همسرش در چین پیدا شد. او نیز مجبور شد تا شاید برای پرهیز از هر مشکلی با قوانین رایج در چین عصر تانگ خود را سازگار کند. از همین رو است که او در سنگ نوشته چینی از ماشی با عنوان دختر خود یاد نکرده و تنها او را همسر خویش نامیده است.

این ادعا هستند که سولیانگ آوانگاری از خاندان سورن است.^{۲۱} فردی که کتیبه را حک کرده، به دستور بازماندگان زرتشتی صاحب قبر برای وی آمرزش طلبیده و بر روان وی در جهان برین درود فرستاده است. در مورد محتوای این کتیبه مطالعات زیادی شده تا حدی که در ترجمه این کتیبه مشکل خاصی وجود ندارد (Sundermann and Thilo 1966: 445-46, 450; Harmatta 1971: 375-76; Humbach 1988: 73-76) در سنگ‌نوشته چینی که کوتاه‌تر است، کم و بیش متن تکرار شده و البته اشاره‌ای به اهورمزدا و امشاسپندان نشده است. هر دو کتیبه همچنین شواهدی از ورود دین زرتشتی به چین ارائه داده‌اند که در نوع خود جالب و کم‌نظیر است. ارزش این کشف در مقاله‌ای توسط شیا نای (Xia Nai) در تفسیر کتیبه و بحث در مورد زندگی و حرفه سولیانگ مورد تاکید قرار گرفته است (Xia Nai 1964: 9). کتیبه چینی این‌طور آغاز می‌گردد، سولیانگ فرمانده سواره نظام سپاه چپ در ارتش راهبرد الهی (Zuǒ-shéncèjūn 蘇諒左神策軍散兵馬使) است که مقبره به همسرش ماشی تعلق دارد. درواقع، شاهزادگان، سرداران و دیگر اشخاص خارجی که به چین آمده یا به دربار تانگ پناهنده می‌شدند، همواره به لقب شاهانه مفتخر شده و مانند بسیاری از بازماندگان ساسانی به مانند پیروز، نرسه، بهرام و در اینجا سولیانگ در نزد امپراتور چین وظیفه داشتند سرحدات مرزی را برای خدایگان سرزمین میانه حفظ کنند. از این رو است که سولیانگ توسط امپراتور تانگ به لقب «فرمانده سواره نظام سپاه چپ در ارتش راهبرد الهی»^{۲۲} مفتخر شده و به مانند یک سرباز سرحدات غربی امپراتوری را برای خدایگان خویش حفظ می‌کرد (Xinjiang 2000: 11; Humbach 1988: 73-76).

در ادامه کتیبه چینی می‌آورد «ماشی، همسر سولیانگ، در سال پانزدهم شیانتونگ (۸۷۴ میلادی) در سن ۲۶ سالگی درگذشت.» نکته جالب در اینجا این است با اینکه در کتیبه چینی آمده که ماشی ((馬氏) Mǎ Shì) همسر ((妻) Qī) سولیانگ ((蘇諒) Sū Liàng) است اما در سنگ‌نوشته پهلوی «ماسیش دختر سردار سوار سی زین‌سی» که همان سولیانگ است، معرفی شده است. پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود این است که چرا در کتیبه چینی از سولیانگ به عنوان همسر ماشی یاد شده ولی در نسخه فارسی میانه، وی دختر سولیانگ نامیده شده است؟ ایتو یوشیو، محقق از ژاپن، بر این باور بود که: «محتوای کتیبه احتمالاً درست است و طبق آداب باستانی ایرانی- زرتشتی، ماشی به احتمال زیاد دختر و همسر سولیانگ است.» چون چینی‌ها رسم خوندوده را درک نمی‌کردند، در کتیبه چینی تنها از عنوان همسر استفاده شده است. از این منظر هر دو سنگ‌نوشته روایتی صحیح دارند. ماشی یا ماسیش هم دختر و همسر

«خوئدوده» در منابع شرق دور: سستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۱۹

سولیانگ بوده و با وجود گذشت بیش از ۲۰۰ سال، سولیانگ، از نوادگان خاندان سلطنتی ایران، همچنان عقاید و سنت‌های سرزمین خود را حفظ کرده است. اما چرا سنگ‌نوشته چینی تنها می‌آورد که ماشی همسر سولیانگ است و به اینکه دختر سولیانگ نیز بوده اشاره‌ای نمی‌کند؟

شاید مهمترین دلیل آن مذموم بودن این رسم در بین چینیان باستان بوده است زیرا که در چین عهد تانگ، قانون «ده عمل شنیع» (Shí è (十惡)) در بین مردم چین رواج داشت. این قانون، فهرستی ده‌گانه از جرایم تحت قوانین سستی چین را شامل می‌شد. این جرایم به شدت در جامعه چین زشت و پلید تلقی می‌شدند. مورد دهم در این فهرست زنای با محارم (nèi luàn (內亂)) بود (Xiong 2006: 136). از این رو در جامعه تانگ طبیعی بود که ازدواج پدر و دختر از جمله موارد ده عمل شنیع تلقی شده و عاملان آن مجازات شوند. به همین سبب خانواده سولیانگ برای پنهان کردن این مسئله، سنگ‌نوشته‌ای به دو زبان نوشته و در کتیبه چینی خویشاوندی بین وی و همسرش را پنهان کردند. مورد دیگری که فرضیه فوق را تقویت می‌کند این است که در متن فارسی از اهورمزدا، خدای نور یاد شده است که نشان می‌دهد آن‌ها همچنان اعتقادات سرزمین مادری خود را حفظ کرده‌اند ولی در متن چینی به اهورمزدا و مفاهیم دین زرتشتی اشاره‌ای نشده است. عدم ذکر مفاهیم زرتشتی در کتیبه چینی به قانون ممنوعیت پرستش دین‌های خارجی ارتباط داشت.

درحالی‌که امپراتوران تانگ در ابتدا نسبت به مذاهب خارجی تساهل بالایی نشان دادند اما در زمان امپراتور اوو زونگ (Wuzong (唐武宗)) از سلسله تانگ، تقریباً همه ادیان خارجی با فرمان «شکنجه پیروان بودایی در عصر خوبی چانگ» (Huìchāng huì fú (會昌毀佛)) که توسط امپراتور تانگ اوو زونگ در عصر خوبی چانگ (۸۴۱-۸۴۵ م) اجرا شد، منع شدند. هدف اولیه از این فرمان، پاکسازی چین از نفوذ دین بودایی بود اما در ادامه شامل تمامی دین‌ها و آئین‌های خارجی از قبیل مسیحیت، مانوی و زرتشتی شد. به این ترتیب، آزار و شکنجه نه تنها علیه بودیسم، بلکه نسبت به پیروان سایر ادیان مانند زرتشتی، مسیحیت نسطوری و مانوی نیز انجام شد. سرکوب دین‌های خارجی در این عصر منجر به نابودی برخی از آن‌ها در چین شد، برای مثال این فرمان منجر به ناپدید شدن آیین زرتشتی در چین شد (Dien 2007: 426). متون چینی نشان می‌دهند که دین‌های زرتشتی و مسیحیت به عنوان اشکال بدعت آمیز بودیسم در نظر گرفته می‌شدند و پیروان آن‌ها تحت آزار و شکنجه قرار داشتند (Philip 1998: 123).

به تدریج از هنگام ورود پیروز ساسانی به پایتخت سلسله تانگ، جمعیت اندکی از ایرانیان در چانگ‌آن گرد آمدند و تحت تأثیر کشور میزبان از بسیاری جهات از آداب و رسوم محلی

پیروی می‌کردند اما سنت‌های خویش مانند آیین زرتشتی را که به آن معتقد بودند، حفظ کردند. از همین رو بود که سولیانگ نیز در کتیبه پهلوی از اعتقادات زرتشتی خویش نوشت. اما این کتیبه تنها موردی نیست که در آن می‌توان ردپای عمل به سنت خوئدوده را در بین ایرانیان مهاجر به شرق دور دید. نمونه‌های دیگری نیز وجود دارد که این بار می‌باید برای اطلاع از آن به متون ژاپنی سر زد.

نیهون‌شوکی^{۲۳} (Nihon Shoki (日本書紀)) که دومین کتاب قدیمی تاریخ کلاسیک ژاپن و شامل کامل‌ترین سوابق تاریخی موجود از ژاپن است، گزارش می‌دهد که در سال ۶۶۰ م. زمانی که شخصی پارسی به نام دارا به کشورش بازگشت، همسر خود را در ژاپن ترک کرد و به امپراتور قول داد که دوباره برمی‌گردد و برای او کار می‌کند (Aston, 1972: 266; Imoto, 2002: 58-60; Morita, 2012). (Itō Gikyo (伊藤義教)) در مقاله خویش با عنوان «ورود زرتشتیان به ژاپن (پهلویکا اول)»^{۲۴} مطرح کرده که دارا شاه تخارستان بوده و به سال ۶۵۴ میلادی همراه با دخترش که نیهون‌شوکی از او به عنوان «شاهدخت» (舍衛女) یاد می‌کند، به ژاپن رفت. کمی بعد به سال ۶۵۹ میلادی دارا بنابر سنت خوئدوده با دخترش شاهدخت ازدواج کرده و از او صاحب اولاد می‌شود. گزارش نیهون‌شوکی که «در سال ۶۶۰ م، دارا به کشورش بازگشت درحالی که همسر خود را در ژاپن باقی گذاشت» به کمی بعد از ازدواج دارا مربوط است. در ادامه شاهدخت دختری به دنیا می‌آورد که نامش را «دارای دخت» (墮羅女) (Darayduxt(ag)) می‌نهند (Itō 1979: 60-62). در اثر دیگر به نام مان یِشو^{۲۵} (Man'yōshū (万葉集)) که در قرن هشتم میلادی تدوین نهایی یافته است، دو قطعه شعر به شماره‌های ۱۶۰ و ۱۶۱ در سوگ امپراتور تمّو (Temmu) وجود دارد که منسوب به همسرش، ملکه جیتْ (Jitō) است. وجود برخی عناصر زرتشتی در این دو قطعه نشان می‌دهد که آن‌ها را نمی‌توان از آن ملکه دانست، بلکه باید آن‌ها را شاعره‌ای زرتشتی سروده باشد (رضایی باغ پیدی ۱۳۸۶: ۱۰). شاعره شاید دارای دُخت یا مادرش شاهدخت، همسر دارای، بوده باشد (Itō, 1986: 9-10).

۴. نتیجه‌گیری

ازدواج با خویشان نزدیک که امروزه آشکارا انحرافی اخلاقی محسوب می‌شود، در میان برخی از جوامع باستانی مانند ایران و مصر عمل سیاسی و آئینی تلقی می‌شده‌است. منابع جهان باستان از یونان تا ژاپن از وجود این نوع ازدواج که بین زرتشتی‌ها به «خوئدوده» معروف است، در بین ایرانیان خبر داده‌اند. متون شرق دور به ویژه متون چینی از جمله وی‌شو، بی‌شی، ثروشو،

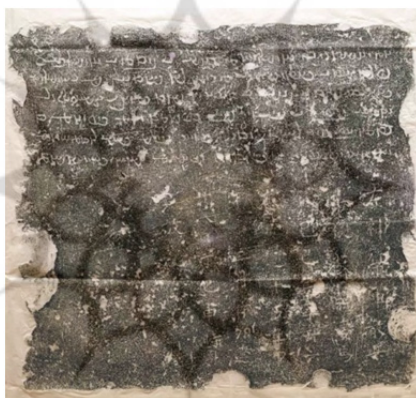
سوئی‌شو و تونگ‌دین، در گزارش‌های خود به دو شکل از این رسم یاد کرده‌اند. برخی از این متون مثل وی‌شو و سوئی‌شو حین توصیف ویژگی‌های دین زرتشتی از رسم خوئدوده نام می‌برند اما باقی آن‌ها مانند جینگ‌شینگ جی و وانگ / اوچئون‌چوگگوک جئون به طور مستقیم از وجود این رسم بین زرتشتی‌ها یاد می‌کنند. همین‌طور نام ایران در این گزارش‌ها با عنوان بوسی ((Bosi(波斯 ذکر شده که به یک سرزمین زرتشتی اطلاق می‌شد. بنابراین مورخان شرق دور همواره «خوئدوده» را سنتی دینی می‌پنداشتند. به همین خاطر است که علاوه بر ایران‌شهر، این متون همچنین در کنار متون بودایی از ازدواج با خویشان نزدیک در بین اقوام آریایی‌تباری که خارج از ایران‌شهر می‌زیسته‌اند، یاد کرده‌اند و این رسم را تنها متعلق به ایرانیان زرتشتی نمی‌دانسته‌اند. بنابر مستندات که در این مقاله ارائه شد می‌توان گفت که سنت خوئدوده به عنوان یک سنت دینی بین زرتشتیان در درون و خارج مرزهای ایران‌شهر رواج داشته است.

از جنبه دیگر نیز می‌توان اطلاعات مربوط به رسم خوئدوده در منابع شرق دور را به دو قسمت تقسیم کرد، دسته نخست گزارش‌هایی است که در مورد این رسم بین ایرانیان و آریایی‌تباران صحبت کرده‌اند و دسته دوم گزارش‌های مربوط به ایرانیان مهاجر در چین است. کتیبه مقبره ماشی در چانگ‌آن و گزارش مربوط به دارا در نیهون‌شوکی دو مورد از عمل به رسم خوئدوده در بین معدود ایرانیانی است که به چین و ژاپن مهاجرت کرده بودند. هر دو این‌ها بر دین زرتشتی بودند و به دلیل مقدس بودن رسم خوئدوده، ازدواج با خویشان را برپا داشتند. در کتیبه شاهدخت ماسیش از هرمزد و امشاسپندان نام رفته و از سوی دیگر در نیهون‌شوکی گزارش شده که شاهدخت دختر-همسر دارای، دستی در سرودن شعر داشته که محتوای آن آمیخته با عناصر زرتشتی بوده است. این اشارات دلایل دیگری بر تایید این نکته است که سنت خوئدوده یک سنت دینی بین زرتشتیان بوده است. باید امیدوار بود که تحقیقات بیشتر در منابع شرق دور منجر به شناسایی ایرانیان دیگری شود که رسم خوئدوده را در جغرافیای آسیای شرقی محترم داشته و برای «ثواب و سعادت» بدان عمل می‌کرده‌اند.

پیوست‌ها

شکل ۱. سنگ‌نوشته دوزبانه واقع در مقبره ماشی همسر سولیانگ در حوالی دروازه غربی خاکی شیان کشف کردند (عکس از نویسنده)

شکل ۲. رونوشتی از سنگ‌نوشته فوق که به دو زبان چینی و پهلوی نوشته شده بود.

پی‌نوشت‌ها

1. Zhoushu (周書).

۲. تونگ‌دین (به معنای «جامع رسوم») دانشنامه‌ای است جامع از موضوعات گوناگون که از قدیم‌ترین دوران تا عصر تانگ را شامل می‌شود. تمرکز اثر بر دوره تانگ است و یک چهارم کتاب به این سلسله پرداخته‌است. این کتاب توسط دویو (Du You (杜佑)) از سال ۷۶۶ تا ۸۰۱ میلادی گردآوری شده است.

3. 婚合亦不擇尊卑，諸夷之中最為醜穢.

4. 多以姊妹為妻妾，自餘婚合，亦不擇尊卑，諸夷之中最為醜穢矣

«خون‌دوده» در منابع شرق دور: سستی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۲۳

۵. البته این قسمت از گزارش مورخ چینی نیاز به بررسی تطبیقی با دیگر گزارش‌های متون ایرانی، اسلامی و رومی دارد که در برخی موارد، این منابع نظری متفاوت با منبع چینی در مورد جایگاه اجتماعی زنان در ایران باستان دارند.

6. 俗事火神、天神。文字與胡書異。多以姊妹為妻妾，自餘婚合，亦不擇尊卑，諸夷之中最為醜穢矣。百姓女年十歲以上有姿貌者，王收養之，有功勳人即以分賜。

7. 其尋尋蒸報，於諸夷狄中最甚

۸. شوان‌زانگ یا هیوان‌تسانگ (۶۰۲-۶۶۴ م) جهانگرد، مترجم و راهب بودایی اهل چین بوده‌است. اهم کار وی شرح دین بودایی برای پیروان آن در چین بود.

9. 婚姻雜亂

۱۰. هو (胡) اصطلاحی است که تفاسیری متفاوتی از آن شده‌است. اما در اینجا به مردمان مختلف شمالی و غربی چین که چینی نیستند، اشاره دارد و معمولاً برای مردمان ایرانی، سغدی، ترکی، هندی و کوشانی استفاده می‌شد.

11. 極惡風俗。婚姻交雜。納母及姊妹為妻。波斯國亦納母為妻。

۱۲. کاپیشا (Kāpiśa) یا کابل.

13. 其吐羅國，乃至罽賓國，犯引國，謝國等，兄弟十人五人三人兩人，共娶一妻，不許各娶一婦，恐破家計。

۱۴. خانتوس لیدیایی مورخ یونانی و شهروند لیدیایی بود که همزمان با هرودوت می‌زیست.

۱۵. گایوس والرئوس کاتولوس (Gaius Valerius Catullus) شاعر رومی و از تأثیرگذارترین چاه‌سرایان تاریخ جهان که در اواخر عصر جمهوری روم می‌زیست.

۱۶. یوسیبوس قیصریه یا اوسیبوس قیصری (حدود ۲۶۳-۳۳۹ م) اسقف قیصریه در فلسطین بود.

۱۷. اکثر دانشمندان بر این باورند که ان‌شی به اشکانیان اشاره دارد. البته برخی نیز معتقدند که در برخی دوره‌ها ان‌شی به بخارا اطلاق می‌گردد. مدل آوایی برای ان‌شی در چینی میانه به صورت An-hsi است که احتمالاً حرف نگاری از اشکانیان است (Wang Tao, 2007: 89).

۱۸. روز رستاخیز یا زمانی که جهان دوباره به همان شکلی می‌شود که اورمزد در ابتدا آن را ساخته بود.

۱۹. برخی از نجای ایرانی‌تبار به خاطر حمایت اولین امپراتوران تانگ، در چین زندگی می‌کردند اما این موضوع بعد از شورش آن‌لوشان (۷۵۶-۷۵۵ م.) و خصوصاً با فرمان‌های وزیر لی می (۷۸۹-۷۲۲ م.) که در صدد بود تا حمایت مالی به نجای ایرانی که در چانگ آن زندگی می‌کردند را متوقف سازد، تغییر کرد (Compareti, 2003: 211; Dulby, 1979: 593).

۲۰. برای ترجمه کتیبه پهلوی بنگرید به مقاله روانشاد استاد بدرالزمان قریب: قریب ۱۳۴۵: ۷۴-۷۶.

۲۱. خاندان سورن از جمله قدیم‌ترین خاندان‌های ایران باستان بوده که در دوره اشکانی و ساسانی نقش مهمی در تحولات ایرانشهر داشتند. قدیم‌ترین اشاره به این دودمان در منابع دوره اشکانی مشاهده شده است. (Lukonin 1983: 704) منابع عصر ساسانی نیز بارها به جایگاه مهم این خاندان اشاره کرده و از فعالیت منسوبان به این دودمان در ایرانشهر به ویژه در خراسان و سیستان سخن کرده‌اند.

۲۲. ارتش راهبرد الهی که در عصر تانگ به صورت شن‌سه جون (Shéncè Jūn (神策軍)) نوشته می‌شد، یک واحد از ارتش تانگ (۶۱۸-۹۰۷) بود. این واحد که در سال ۷۵۴ پس از میلاد توسط امپراتور شوان زونگ (Xuanzong) تأسیس شد (Pan 1997: 160)، در چانگ‌آن مستقر بوده و هسته محافظان امپراتوری را برای حفاظت از امپراتور تشکیل می‌داد (Luo et al 1998: 481-483). در دوره اوج قدرت امپراتوری تانگ، «ارتش راهبرد الهی» جایگاه ویژه‌ای در حفاظت از امپراتورهای تانگ داشت (Pan 1997: 162-163). از آنجاکه در جهان‌بینی سستی چینیان باستان، امپراتور جایگاه خداگونه داشت، حفاظت از وی حضور چنین ارتشی را که در راستای راهبرد خدایگان اقدام کند، ضروری می‌یافت (Fairbank, 1949: 129; Confucius, 1939: 22-23).

۲۳. این اثر که در سال ۷۲۰ میلادی تحت نظارت ویراستاری شاهزاده تونری (Toneri) به پایان رسید به ملکه گنشو (Genshō) تقدیم شد.

24. Itō, Gikyō, (1979), "Zoroastrians' Arrival in Japan (Pahlavica I)," Orient, Volume 15, 55-63.

۲۵. مشهور به «مجموعه ده هزار برگ»، قدیمی‌ترین مجموعه موجود از شعر در ژاپن باستان است. این کتاب مدتی پس از سال ۷۵۹ میلادی در عصر نارا جمع‌آوری شده است.

کتاب‌نامه

آئنایس (۱۳۸۶)، *ایرانیات در کتاب بزم فرزندان، برگردان و یادداشت‌ها: جلال خالقی مطلق*، تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.

بی‌نام (۱۳۷۶)، *روایت/امید/شوهیشتان*، مترجم: نزهت صفای اصفهانی، تهران: نشر مرکز.

قریب، بدرالزمان (۱۳۴۵)، «کتابخانه‌ای به خط پهلوی در چین»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، مهر ماه، سال چهاردهم - شماره یکم، صص ۷۰-۷۶.

رضایی باغ‌بیدی، حسن (۱۳۸۶)، «ساسانیان و زردشتیان در چین و ژاپن»، *سمینار بین‌المللی ایران و اسلام: آراء و اندیشه‌ها*، تهران، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۵-۱۶ شهریور. صص ۱-۱۵.

ثعالبی نیشابوری، عبدالملک بن محمد بن اسماعیل (۱۳۶۸)، *تاریخ ثعالبی*، ترجمه محمد فضائی، تهران: نشر نقره.

یعقوبی، احمد بن ابی یعقوبی (۱۳۸۲)، *تاریخ یعقوبی*، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

- Aoki, Takeshi (2015), "Zoroastrianism in the Far East", In: *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*, Michael Stausberg, Yuhan Sohrab-Dinshaw Vevaina, & Anna Tessmann (eds.), West Sussex: John Wiley & Sons Inc: 147-156.
- Anklesaria, Behramgore T. (1956), *Bundahišn*, ed. and tr. Behramgore T. Anklesaria as Zand-ākāsīh: Iranian or Greater Bundahišn, Bombay.
- Anquetil Duperron, Abraham Hyacinthe (1771), *Zend-Avesta: ouvrage de Zoroastre, contenant les idées théologiques, physiques et morales de ce législateur, les ceremonies du culte religieux...*, Paris.
- Beal, Samuel (1906), *Si-yu-ki: Buddhist Records of the Western World*, Vol. ii, London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Reprint: New York: Paragon.
- Boyce, Mary and Frantz Grenet (1991), *A History of Zoroastrianism III: Zoroastrians under Macedonians and Roman Rule*, Leiden and Cologne.
- Confucius (1939), *The Chinese Classics: The Shoo King or the Book of Historical Documents (two parts)*, Vol. 3, Part. 1, Translated by James Legge, Oxford: Clarendon Press.
- Daffinà, P. (1983), "La Persia sassanide secondo le fonti cinesi", *Rivista degli Studi Orientali*, No. 57, pp. 121-70.
- Darmesteter, James (1891), "Le Hvaêtvadatha, ou le mariage entre consanguins chez les Parsis," *Revue de l'histoire des religions* 24, pp. 366-75.
- Dien, Albert E. (2007), *Six Dynasties Civilization*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Du, You (2016), *Tongdian*, 12 vols. Beijing: Zhonghua Shuju.
- Fairbank, J. K. (1942), 'Tributary. Trade and China's Relations with the West', *The Far Eastern Quarterly*, Vol. 1, No. 2, pp. 129-49.
- Gelder, Geert Jan van (2005), *Close Relationships: Incest and Inbreeding in Classical Arabic Literature*. London: I.B. Tauris.
- Harmatta, J. (1971), "The Middle Persian-Chinese Bilingual Inscription from Hsian and the Chinese-Sāsānian Relations," *La Persia nel Medioevo*, Rome, pp. 363-76.
- Herodotus (1938), *Histories*, with an English Translation by A. D. Godley. 4 vols. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, London, William Heinemann.
- Hjerrild, Bodil, (2003), *Studies in Zoroastrian Family Law: A Comparative Analysis*. (CNI Publications 28.) Copenhagen: Museum Tusculanum Press/The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies, University of Copenhagen.
- Humbach, Helmut (1988), "Die Pahlavi-Chinesische Bilingue von Xi'an", in *A Green leaf/ Barg-e sabz*, Papers in honour of Professor Jes P. Asmussen, *Acta Iranica*, No. 29, Leiden, pp. 73-82.
- Humbach, Helmut (1998), "Epigraphy i. Old Persian and Middle Iranian epigraphy," *Encyclopedia Iranica*, Vol. VIII, Fasc. 5, pp. 478-488.
- Itō, Gikyō, (1979), "Zoroastrians' Arrival in Japan (Pahlavica I)," *Orient*, Volume 15, 55-63.
- Kasugai, Shin'ya (1954), "Gōsesetsuron ni in'yo seraretaru Maga-Baramon ni tsuite", *Indogaku Bukkyogaku Kenkyu* 3/1, pp. 299-304.

- Kasugai, Shin'ya (1960), "Ancient Iranian religion as it appears in Buddhist texts: its polyandry and religious practices", *Japanese Organizing Committee for the IX I.C.H.R.; Science Council of Japan; International Association for the History of Religions (eds), Proceedings of the IXth International Congress for the History of Religions: Tokyo and Kyoto, 1958, August 27th–September 9th. Tokyo: Maruzen, 112–5.*
- Kingsley, Peter (1995), "Meetings with Magi: Iranian themes among the Greeks, from Xanthus of Lydia to Plato's Academy," *Journal of the Royal Asiatic Society* (Ser. 3) 5/2, 173–209.
- Kuwayama Shōshin (1992), *Echō Ōgotenjikkoku-den Kenkyū 慧超往五天竺國傳研究 [Huichao's Wang Wu-Tianzhuguo zhuan: record of travels in five Indic regions]*. Kyoto: Kyōto Daigaku Jinbun Kagaku Kenkyūjo.
- Linghu Defen (1971), *Zhoushu*, j. 50., Beijing: Zhonghua shuju.
- Lin, Meicun (1995), Colophon on the Chinese-Pahlavi Bilingual Epitaph Unearthed from a Tomb in Xi'an, *The Serindian Civilisation*, Oriental Publishing House.
- Liu, Yingsheng (1990), "Further research on Chinese-Pahlavi bilingual epitaph from the Tang dynasty tomb of Lady Ma, wife of Su Liang," KX, No. 3.
- Li Yanshou (1974), *Beishi*, Beijing: Zhonghua shuju.
- Luo, Kun and Zhang Yongshan (1998), "General Military History of China", *Military History of the Tang Dynasty*, Vol. 10, Military Science Press.
- Lukonin, V. G. (1983), "Political, Social and Administrative Institutions", in *Cambridge History of Iran*, vol. 3, Ehsan Yarshater, (eds.), London: Cambridge UP, pp. 681–747.
- Molé, M. (1963), *Culte, mythe et cosmologie dans l'Iran ancien*, Paris.
- Philip, T. V. (1998), *East of the Euphrates: Early Christianity in Asia*, Delhi: Indian Society for Promoting Christian Knowledge and Christian.
- Pan, Yihong (1997), *Son of Heaven and Heavenly Qaghan: Sui-Tang China and its Neighbors*, Bellingham, Washington: Ccenter for East Asian Studies, Western Washington University.
- Pulleyblank, Edwin G. (1991), "Chinese-Iranian Relations, i in pre-Islamic times", in: *Encyclopædia Iranica*, Vol. 5: available at <http://www.iranicaonline.org/articles/chinese-iranian-i>
- Sastri, N. Aiyaswami (1978), *Satyasiddhi-śāstra of Harivarman*, Volume 2, English Translation. (Gaekwad's Oriental Series 165.) Baroda: Oriental Institute.
- Shastri, Swami Dwarikadas (1982), *Tattvasaṅgraha of Ācārya Shāntarakṣita: With the Commentary 'Pañjikā' of Shrī Kamalashīla*, (Bauddha Bharati Series 2.) Varanasi: Bauddha, Bharati.
- Silk, Jonathan A. (2008), "Putative Persian Perversities: Buddhist Condemnations of Zoroastrian Close-Kin Marriage in Context," *Bulletin of SOAS*, 71, 3, pp. 433-64.
- Slotkin, J.S. (1947), "On a possible lack of incest regulations in Old Iran", *American Anthropologist* 49/4, pp. 612–7.
- Skjærvø, Prods Oktor (2013), "Marriage ii. Next of kin marriage in Zoroastrianism," *Encyclopædia Iranica*: available at <http://www.iranicaonline.org/articles/marriage-next-of-kin>

«خون‌دوده» در منابع شرق دور: سنتی قومی یا دینی؟ (حمیدرضا پاشازانوس) ۲۷

- Wang Tao (2007), "Parthia in China: a Re—examination of the Historical Records", in: *The Age of the Parthians: The Idea of Iran*, vol. II, London, 87—104.
- Wei Shou (1974), *Weishu*. Beijing: Zhonghua shuju.
- Wei Zheng (1973), *Suishu*, j. 83, Beijing: Zhonghua shuju.
- West, E. W. (1882), "Datistān-ī dīnīk," in *Pahlavi Texts II*, SBE 18, Oxford.
- Xia Nai, "Colophon to the Tomb Epitaph of the Wife Su Liang lady ma", KG, 1964: 9.
- Xinjiang, Rong (2000), "Research on Zoroastrianism in China," *China Archaeology and Art Digest*, iv.1: Zoroastrianism in China, pp. 7-13.
- Xiong, Victor Cunrui (2016), *Capital Cities and Urban Form in Pre-modern China: Luoyang, 1038 BCE to 938 C (Asian States and Empires)*, New York: Routledge.
- Xiong, Victor Cunrui (2006), *Emperor Yang of the Sui Dynasty: His Life, Times, and Legacy*, New York: Suny Press.
- Yang, Han-sung, Yün-hua Jan, Shotaro Iida and Laurence W. Preston (1984), *The Hye Ch'o Diary: Memoir of the Pilgrimage to the Five Regions of India*, Berkeley: University of California Press.

